

پارک شهری در گذار

تحول رویکرد بصری به اکولوژیک در طراحی پارک‌های شهری

سید مجید مفیدی شمیرانی
دکتری معماری
عضو هیئت علمی
دانشگاه علم و صنعت ایران

s_m_mofidi@just.ac.ir

الهام علوی زاده
کارشناس ارشد معماری

tooba_1361@yahoo.com

پارک شهری به عنوان بخشی از زیرساخت طبیعی و مؤلفه‌ای تأثیرگذار در سیمای شهر، محل ارتباط انسان شهرنشین و طبیعت است؛ انسانی که با توسعه سریع پیشرفت‌های صنعتی و تکنولوژیکی با طبیعت بیگانه شده است. به این ترتیب مفهوم پارک در شهرهای معاصر اهمیت بیشتری یافته و با توجه به نیازهای روانی و اجتماعی جدید افراد، برنامه‌ریزی پارک‌های اکولوژیکی جهت احیای اکوسیستم‌های فراموش شده شهر، امری ضروری به نظر می‌رسد. پارک اکولوژیکی موضوع جدیدی در ارتباط انسان معاصر شهری با محیط زیست پیرامونش، مطرح می‌کند. این نوشتار درصدد پاسخ به جایگاه این گونه پارک‌ها در بازتولید هویت طبیعی - فرهنگی مکان است. چنین نقشی به عنوان ترکیبی از منظر طبیعی و منظر فرهنگی، زمینه پیوند میراث طبیعی به میراث غیر ملموس یعنی فرهنگ را فراهم می‌آورد که این امر موجب استقبال پیوسته مخاطبان و موجد پایداری آن در طول زمان می‌شود.

واژگان کلیدی: پارک شهری، پارک اکولوژیکی، زیبایی‌شناسی اکولوژیکی، بوم‌شناسی طبیعی، بوم‌شناسی فرهنگی.

تحول تاریخی پارک شهری

در سنت کهن ما، بقای شهر به وجود باغ بستگی داشت و شهر تا زمانی می‌توانست به هستی خود ادامه دهد که در مدخل آن باغ مستقر باشد. در دوران مختلف در جهان، باغ؛ مکان خاطره و تجربه فنون کشاورزی و باغبانی و مکانی مقدس بوده است. در طول تاریخ شهرنشین و در دوران مدرن، پارک شهری از جمله فضاهایی است که تأثیر فزاینده‌ای بر کیفیت زندگی شهری داشته است و سیر تحول آن را می‌توان در راستای تحول رویکرد تربیتی تا رویکرد پایدار و به تبع آن منظر شهری پایدار دانست:

● **مفهوم پارک در قرن نوزدهم:** در طول قرن ۱۹ با توسعه روزافزون و شکل‌گیری کلان‌شهرها، در زمینه برنامه‌ریزی فضای باز عمومی و ایده بازگشت به طبیعت، جهت مقابله با سیمای نامطلوب شهرها و به منظور رفع نیازهای اجتماعی و زیباشناسانه منظر شهری، لکه‌هایی از طبیعت به نام پارک، جایگزین باغ‌های خصوصی شد (بهبهانی، ۱۳۷۷: ۶۸). به این ترتیب، پارک بر خلاف باغ‌های خصوصی قرن ۱۸، علاوه بر بهسازی محیط، باید به عنوان مکانی عمومی برای گذراندن اوقات فراغت شهروندان و پاسخ به نیازهای تفریحی و گردشگری مردم در نظر گرفته می‌شد (بهبهانی، ۱۳۷۳: ۳۲). المستد (Olmsted) اولین نظریه‌پرداز پارک‌های شهری قرن نوزدهم، معتقد بود که حضور پارک به عنوان قطعه‌ای از طبیعت در شهر ضرورت دارد و در طراحی، پارک را با فضاهای فرهنگی و ورزشی تجهیز می‌کرد. با این وجود در این دوره به‌کارگیری سبک‌های التقاطی و گیاهان غیر بومی به عنوان کلیشه منظر در فضاهای شهری پذیرفته شد (قدوسی، ۱۳۷۹: ۵۱).

● **مفهوم پارک در قرن بیستم:** در این قرن، سمبل‌گرایی و بازگشت به «تجریده‌گرایی» از عناوین مطرح در سبک پارک‌سازی مدرن شد. معماران در این دوره، به مطالعه نظم‌های کلاسیک پرداختند و الهام‌گرفتن از پیکرنگاری، استعاره، سمبل و اسطوره را مد نظر قرار دادند (همان). در این دوره ادغام طبیعت در شهر با واژه «فضای سبز شهری» رابطه تنگاتنگی یافت. از دیدگاه شهرسازی؛ فضای سبز شهری، بخشی از سیمای شهر است که از انواع گیاهان تشکیل یافته و از دیدگاه زیست‌محیطی؛ فضای نسبتاً بزرگی متشکل از گیاهان با ساختی جنگلی و برخوردار از بازدهی زیست‌محیطی معین و درخور شرایط زیستی حاکم بر شهر است (شیبانی، ۱۳۸۰: ۳۴). در نگرش حاکم بر این دوره یعنی «شهرسازی عملگرده‌گرا»، پارک به عنوان یک فضای عمومی و خدماتی مورد توجه شهرسازان قرار می‌گیرد و همانند دیگر خدمات شهری

به پیروی از تقسیم‌بندی شهر شامل محله، منطقه و واحد همسایگی، به پارک‌های محلی، شهری و واحد همسایگی تفکیک می‌شود.

● **مفهوم پارک در منظر شهری معاصر:** از اواخر قرن بیستم، مفهوم پارک در شهرها اهمیت بیشتری یافته و تحولات عملکردی آن را می‌توان در مفاهیمی همچون پارک‌های صنعتی^۱، پارک‌های فناوری^۲ و پارک‌های اکولوژیکی^۳ مشاهده کرد. به گونه‌ای که عملکرد صرفاً تفریحی و تفریحی پارک‌های گذشته با عملکردهای آموزشی، نمایشگاهی، برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، صنعتی و تکنولوژیکی تلفیق شده و مفهوم جدیدی از پارک را آرایه کرده است. در طراحی پارک‌ها و فضاهای سبز شهری گذشته، زیبایی‌شناسی، تنها دیدگاهی بود که فارغ از تطابق‌های محیطی و بوم‌شناسی محدوده، مورد توجه بود. در حالی که فضای سبز، بخشی از محیط زیست طبیعی و شهری و نقطه پیوند انسان و طبیعت است (شیبانی، ۱۳۷۵: ۳۴). منظر شهری معاصر از اصول کشاورزی شهری^۴ و چشم‌اندازهای متمرکز^۵ تبعیت نموده و از الگوی صرفاً مصرف‌کننده به الگوی تولیدکننده - مصرف‌کننده تغییر مسیر داده است. به این ترتیب با گذشت زمان، ارتباط انسان و طبیعت در بستر جامعه، هویتی اجتماعی به خود پذیرفته، به گونه‌ای که طراحان می‌کوشند موجب ارتقای محتوای زندگی فردی و اجتماعی شوند (کلیجی، ۱۳۸۷: ۶). در چنین روندی باید زیبایی‌شناسی اکولوژیکی در طراحی مورد توجه قرار گیرد. این نظریه موجب می‌شود افکار ما در مورد تجربه زیبایی از فرایندی که اساساً بصری و با لذت آنی همراه است، به تفکری جامع تبدیل شود (بل، ۱۳۸۲: ۱۰۸). زیبایی‌شناسی اکولوژیکی و یا سبز که بنیان نظری «منظر شهری پایدار» است، در واقع همان «زمینه‌گرایی اکولوژیکی» و احترام به «ظرفیت محیطی» بستر مداخله و چرخه کامل حیات ساختمان و مجموعه‌های ساختمانی است (گلکار، ۱۳۸۷: ۱۰۸)؛ به‌گونه‌ای که ظرفیت فرهنگی - طبیعی مکان را به صورت همه جانبه در طراحی مورد توجه قرار می‌دهد.

پارک به مثابه اکوسیستم شهری

ایده اصلی پارک‌های اکولوژیکی، نخستین بار در سال ۱۹۹۱ در سمینار علمی دانشگاه برکلی کالیفرنیا با شعار «پارک‌های پایدار» مطرح شد. کاربرد گیاهان بومی، ذخیره‌سازی و بازآفرینی سیلاب‌ها و سایر منابع طبیعی، پیوستگی زیرساخت‌ها با تکنولوژی‌های مناسب، حفظ و نگهداری چرخه زندگی، نظارت بر مصرف و حفظ و نگهداری حیات وحش از جمله ویژگی‌های این دسته از پارک‌ها است (M.Power, 2006: 21). بیشتر پارک‌هایی که بعد از سال ۱۹۹۱

متروک شهری افزوده می‌شود؛ هرچند فضا از نظر رعایت مسایل اقلیمی و زیست‌محیطی پیشرفته باشد.

از این رو پارک‌های شهری معاصر (به‌ویژه اکوپارک‌ها) در نتیجه توجه هم‌زمان به بوم‌شناسی زیست‌محیطی و بوم‌شناسی فرهنگی، می‌تواند مورد پایداری مکان شود (تصویر ۳). شاخصه‌های اصلی این رویکرد را می‌توان به صورت ذیل بیان کرد:

● **توجه دوباره به منظر طبیعی و فرهنگی:** مشخصه این نوع از پارک‌ها صرفاً ویژگی‌های اکولوژیک طبیعی نیست، بلکه در طراحی با استقرار فعالیت‌های جمعی در راستای ویژگی‌های فرهنگی مکان، به حضور و تعامل متقابل مردم در بستر طبیعی شهر توجه ویژه‌ای می‌شود. چنین پارکی توانایی تطبیق‌یافتن و سازگاری با نیازهای جامعه را دارد. به گونه‌ای که توجه به بازنده‌سازی هویت تاریخی سایت، احیای سایت‌های متروک صنعتی و احیای اکوسیستم‌های فراموش شده، جزو اهداف اصلی چنین مجموعه‌ای است (تصویر ۴).

● **آموزش مستقیم و غیر مستقیم:** شاخص‌ترین عنصر این پارک‌ها، استفاده از منظر فرهنگی برای آموزش ویژگی‌های طبیعی و بومی محل است. به عبارتی، بستر فرهنگی؛ زمینه آموزش زیست‌محیطی را فراهم می‌آورد و فهم بوم‌شناسانه‌ای در برقراری ارتباط با کاربران پارک ایجاد می‌کند و از منظر به صورت مستقیم یا غیر مستقیم برای آموزش مسایل زیست‌محیطی استفاده می‌شود.

● **ترکیب با فضای شهری:** زمانی پارک، مکانی برای فرار از ازدحام شهر بود، در حالی که پارک اکولوژیک با فضای شهری ترکیب می‌شود و برقراری ارتباط با ساختار شهر به صورت فیزیکی، آموزشی و تجربی، در مقیاس برنامه‌ریزی و طراحی مورد توجه قرار می‌گیرد. تجربه درون پارک به تجربه‌ای درون شهر تبدیل می‌شود، در مقابل در پارک‌های بصری با حصارهای مستحکم، در جایی که مرز شهر تمام می‌شود مرز پارک آغاز می‌شود.

● **زیبایی‌شناسی:** هدف از طراحی چنین پارکی تبلور زیبایی‌شناسی اکولوژیک مبتنی بر بوم‌شناسی محلی است و همانند پارک‌های بصری صرفاً یک منظر سبز خالص را نشان نمی‌دهد. بر خلاف ایده‌آل‌گرایی فرمال، نکته مهم، رعایت جنبه‌های مختلف زیبایی‌شناسی عملکردی از جمله ارتباط با شرایط فرهنگی، اجتماعی، اقلیمی و بومی محل است. بنابراین نه تنها فرم‌های خاصی برای اکوپارک به منظور تطبیق با هر نوع شرایط جهانی وجود ندارد، بلکه شکل ظاهری، وابستگی کامل به بوم‌شناسی محل نیز دارد، به طوری که شرایط بوم‌شناسانه هر محل، معرف و شکل‌دهنده روند زیبایی‌شناسانه آن است.

● **تکنولوژی:** بناها و ساختمان‌ها در اکوپارک به نحوی طراحی می‌شود

۳: اکولوژی طبیعی- فرهنگی در پارک اکولوژیک، مأخذ: نگارنده.

ساخته شدند، دارای خصوصیات شبیه این دسته از پارک‌ها است. «اکو پارک» مکانی جمعی است که در آن فعالیت‌های تفریحی هم‌زمان با شناسایی و چگونگی برخورد با مسایل زیست‌محیطی، از جنبه‌های گوناگون آموزش همگانی صورت می‌گیرد. فرضیه اصلی طراحی اکوپارک فراهم آوردن پشتوانه‌های اقتصادی، علمی و زیست‌محیطی مناسب برای آموزش عمومی و ایجاد فرهنگ صحیح زندگی همساز با محیط زیست است (میکائیلی، ۱۳۸۶: ۸۷). پارک اکولوژیک به عنوان ترکیبی از منظر طبیعی و منظر فرهنگی، مکانی است که در آن فضای جمعی با رویکرد اکولوژیک طراحی می‌شود و با فراهم آوردن زمینه پیوند میراث طبیعی و فرهنگ و موجد پایداری آن می‌شود (تصویر ۱ و ۲).

پارک به عنوان محصول ساختار اجتماعی جامعه و بازنده‌های فیزیکی ایده‌ها و ذهنیات فلسفی معاصر، فراتر از قطعات چمن کاری یا درخت کاری شده است؛ به طوری که نحوه ارتباط سه‌گانه جهان فرهنگی بناها، بیان‌های متنوع هنری و مکان طبیعی فرایند زیست‌محیطی را انعکاس می‌دهد. بنابراین پارک، بازنمودی از دیدگاه ایده‌آل ما نسبت به ترکیب دو سطح منظر فرهنگی و منظر طبیعی است (M.Power, 2006: 21).

بوم‌شناسی اکوپارک شهری

بوم‌شناسی، مبین شرایط اجتماعی، اقلیمی، فرهنگی و آداب و رسوم جوامع مختلف است. به طوری که بومیان هر محدوده مکانی؛ میراث فرهنگی و هویتی مادی و معنوی خاص خود را بر دوش می‌کشند. بنابراین نمی‌توان از واژه اکولوژی صرفاً جنبه زیست‌محیطی آن را برداشت نمود. در حالی که اکولوژی طبیعی یا بوم‌شناسی زیست‌محیطی، شناخت طبیعت به عنوان میراث ملموس، مطالعه روابط بین ارگانیسم‌های زنده و محیط، شکل‌های متفاوت زندگی حیوانات، گیاهان و غیره را شامل می‌شود (مارکت، ۱۳۸۳: ۱۹۹). بوم‌شناسی فرهنگی نیز بررسی نحوه تأثیر محیط زیست بر فرهنگ و جامعه و چگونگی وفق یافتن آنها با محیط زیست را شامل می‌شود؛ از این رو همواره علوم طبیعی، عقاید و رویکردهای اجتماعی در جهت درآمیزی با هم بوده است (همان). تجربیات معاصر طراحی نشان داده که با نگاه یک‌جانبه به ابعاد اکولوژی، رونق اجتماعی فضا با گذشت زمان از دست رفته و بر فضاهای

۱ و ۲: فضاهای جمعی و سطوح چوبی سیال در اکوپارک سانوپاتولو، برزیل، مأخذ: www.inhabitat.com.

تأمین روشنایی در شب به وسیله گردآورنده‌های خورشیدی است، به طراحی باغ روی بام در بناها توجه می‌شود و پارکینگ نیز در اکوپارک به حداقل می‌رسد.

که از انرژی گرمایی خورشید و تهویه طبیعی استفاده کند. از صفحات فتوولتیک در ضلع جنوب بناها برای جذب انرژی خورشید استفاده می‌شود.

نتیجه‌گیری

برنامه‌ریزی پارک‌های شهری با ویژگی‌های پارک اکولوژیکی، علاوه بر لکه‌های صرفاً سبز در شهرهای معاصر، فرهنگ بومی و اکوسیستم‌های طبیعی و پیشینه تاریخی مکان را احیاء کرده و بستر مناسبی جهت پیوند مجدد مردم، فرهنگ بومی و محیط زیست ایجاد می‌کند. رعایت این مفاهیم ارزشی، موجب استقبال پیوسته مخاطبان و پایداری مکان در طول زمان می‌شود. با توجه به وجود پتانسیل‌های بالقوه‌ای همچون اکوسیستم‌های رودکناری و رود-دره‌ای در ایران، مانند رودخانه خشک شیراز، رود-دره گلاب‌دره، کن و فرحزاد در تهران و...، طراحی پارک‌های اکولوژیکی با ویژگی‌های ذیل می‌تواند موجب تزریق حیات جمعی در شهر و فرهنگ‌سازی برای زندگی بوم‌محور شود:

- برنامه‌ریزی آینده‌نگر پارک در ارتقای بوم‌شناسی طبیعی و فرهنگی منظر به طور هم‌زمان
- گسترش همه‌جانبه ایده پارک در راستای ایجاد ارتباط عملکردی پویاتر با شهر
- تعامل بین دو روند احیای اکوسیستم موجود و حفظ منابع طبیعی
- تأکید بر ویژگی‌های فرهنگی و طبیعی بافت بومی خارج از محدوده‌های پارک در طراحی
- توجه به شرایط بومی و محلی سایت به عنوان اصل و مبنای طراحی سایت و احراز هویت آن
- تجربه آموزش مستقیم و غیر مستقیم در فرایند اکولوژیکی به عنوان کاتالیزور اصلی و مهم پروژه
- فرهنگ‌سازی جهت مشارکت و نظارت مردم
- حمایت از محصولات بومی در راستای پایداری اقتصادی
- زیبایی‌شناسی اکولوژیک به عنوان ابزار ارتباطی
- نمایش تکنولوژی و فناوری‌های جدید ذخیره انرژی و استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر در پارک

پی‌نوشت

۱ Industrial Park ۲ IT Park ۳ Eco Park ۴ Urban Agriculture ۵ Edible Landscape ۶ Aldo Leopold

منابع

- بل، سایمون (۱۳۸۲) *منظر، الگو، ادراک و فرایند*، ترجمه: بهناز امین‌زاده، دانشگاه تهران.
- بهبهانی، هما (۱۳۷۷) *از باغ‌های دیروزی تا پارک‌های امروزی*، شهرداریها، شماره ۳۴.
- شبانی، مهدی (۱۳۸۰) *توسعه همگون پارک و فضای سبز شهری*، مجموعه مقالات همایش‌های آموزشی و پژوهشی فضای سبز شهر تهران (جلد ۱)، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.
- قدوسی، مهران (۱۳۷۹) *پارک‌های شهری دیروز، امروز، فردا*، شهرداریها، سال دوم، شماره ۲۱.
- کلیچی، هومن (۱۳۸۷) *معماری منظر و ابعاد کیفی زندگی اجتماعی*، مجله معماری ایران، شماره ۳۱+۳۲.
- گلکار، کورش (۱۳۸۷) *محیط بصری شهر: سیر تحول از رویکرد تزئینی تا رویکرد پایداری*، علوم محیطی، سال پنجم، شماره ۴.
- مارکت، کاترین (۱۳۸۳) *بوم‌شناسی فرهنگی و جنبش محیط زیست*، ترجمه: فرهادگشایش، فصلنامه هنر، شماره ۵۹.
- میکائیلی، علیرضا و کیازاده زهرا (۱۳۸۶) *مروری بر تدوین ضوابط طراحی اکو پارک*، سومین همایش ملی فضای سبز و منظر شهری، جزیره کیش
- M.power, Anderes (2006) *The Ecological park*, Massachusetts Institute of Technology

۴: احیای سایت متروک زباله‌سوزی به موزه اکولوژیکی، اکوپارک ساووپاتولو، برزیل، مأخذ: www.inhabitat.com.

